

ВЕЛИКИЙ НАУКОВИЙ ПРОЄКТ

Олексій МУСТАФІН

ДОБА ОКСАМИТУ

УКРАЇНА В ШАТАХ РУСІ

Харків
«ФОЛІО»
2024

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>

«Вічне» питання

Легенду про заснування Києва чи не кожен народжений в українській столиці пам'ятає з дитинства. «І були три брати: одному ім'я Кий, другому — Щек, а третьому — Хорив, а сестра в них була Либідь...». От тільки коли саме вони «були»? «Повість минулих літ», звідки ми й знаємо цю легенду, не повідомляє. Чому? Адже йдеться саме про літопис — тобто хроніку подій, розписану по роках.

Легендарні київські князі Кий, Щек, Хорив і їхня сестра
(Поштова марка. 1997 рік)

Кий, Хорив, Щек. Радзивілівський літопис. XV ст.

Вочевидь навіть для автора «Повісті», написаної аж в XII сторіччі, часи Кия були настільки давніми, що й приблизну дату він назвати не міг (хоча насправді й чимало інших подій у ній позначені конкретними роками мало не навмання).

Та що там літопис! Про час заснування Києва не згадували століттями навіть після його створення. Хоча столиця — хай навіть це слово й жіночого роду — все ж не пані, чиїм віком цікавитися нібито не чемно. Перша конкретна дата — 430 рік — була названа...

Мацей Стрийковський.
1582 р.

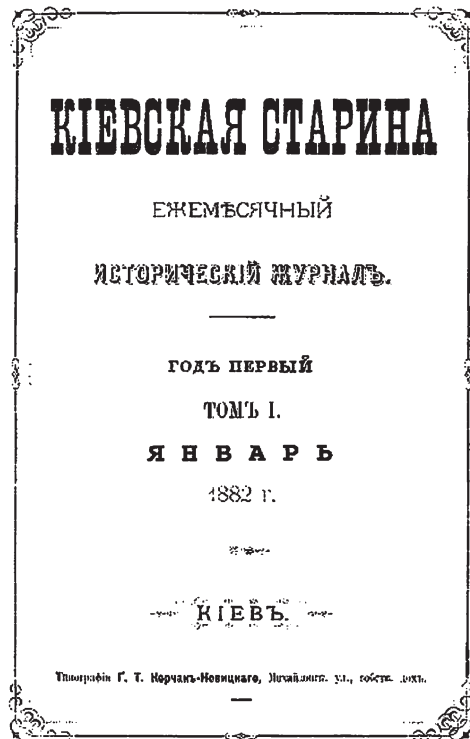
аж у XVI сторіччі, і зовсім не киянином, а мазовшанином Мацеєм Стрийковським. А ще через триста (!) років вперше пролунала обережна пропозиція відзначити ювілей Києва. Бо тоді у Східній Європі, в Російській імперії зокрема, ширилася мода на «святкування ювілеїв». Відзначали й «тисячоліття Русі», і 900-річчя Володимирова хрещення, і 300-річчя династії Романових...

От у прив'язці до першого з них і згадали про нашого «ювіляра». Щоправда, в якості «року народження» Києва пролунала зовсім несподівана дата —

88!2 рік. Несподіваною, бо навіть у літописах, які на той час були основою офіційної хронології, Київ не раз згадувався і до цієї дати, а 882 рік вважали «лише» роком здобуття міста князем Олегом і створення «об'єднаної держави Рюриковичів». Схоже пропозиція і полягала в тому, щоб просто долучити «київські» святкування до загальноімперських заходів з іншого приводу. Але завдяки їй на сторінках часопису «Київська старовина» чи не вперше розгорнулася публічна дискусія про час заснування міста.

Сьогодні, звісно, більше згадують про іншу «ювілейну» епопею, вже радянських часів. Мода на «історичні» святкування в СРСР повернулася після Другої світової війни — коли «перша пролетарська держава» почала рядитися в стрій все тієї ж Російської імперії. Першим з таких святкувань стало відзначення 800-річчя Москви. Далі було 250-річчя Ленінграда (як тоді іменували Петербург), 1500-річчя Тбілісі, 2750-річчя Єревана...

До України ця хвиля докотилася вже в 70-і роки минулого сторіччя (раніше за подібні ініціативи могли й звинувачення в «буржуазному націоналізмі» припаяти). Щоправда, вірменам для обґрунтування сивого віку своєї столиці «пощастило» відкопати клинописний напис доби Урарту. А ось у керівництва української компартії таких «неспростовних свідчень» під рукою не було. З одного боку це давало більший простір для фантазій (за чутками спочатку говорили про 2000 років і навіть 2500), з іншого — викликало ревності з боку «старших братів» з Москви.

Журнал «Київська старовина».
Заснований у 1882 році

Зрештою, зупинилися на «компромісному» варіанті — 1500 років, що вже потім «обґрунтували» археологічними знахідками — не клинописом, звісно, а залишками жител V сторіччя, які так само «вчасно» знайшли на Старокиївській горі. «Відповідальним» за визначення дати виникнення міста — 482 рік — з такою неймовірною точністю вважають археолога Петра Толочка, хоча сам він згодом казав про похибку «щонайменше в 50 років» і що ювілей доречніше було б відзначати на початку нинішнього століття.

Оскільки дата була затверджена на найвищому рівні, шукали її підтвердження і в письмових джерелах, але «здобич» навряд чи можна було назвати винятковою. Скажімо, у вірменській «Історії Тарона» початку VII сторіччя знайшли схожу легенду про трьох братів — можливо, запозичили її у мешканців Наддніпрянщини? Так

Імператор Людовик Добродушний, до якого прибули представники русів у 839 році. Ватикан, Апостольська бібліотека, Codex Reg. lat 124, f.4v

само в розповіді візантійського історика Прокопія про пригоди якогось Хільбудія побачили паралелі з літописною оповідкою про перебування князя Кия на Дунаї: от і підстави говорити про нього, як про історичного персонажа VI сторіччя.

Щоправда, ця логіка цілком могла працювати й у зворотному напрямку. Бо що, власне, заважає припустити, що всі ці історії й справді були запозичені, але автором (чи авторами) «Повісті минулих літ»? З тих же вірменських чи візантійських джерел, в яких їх відкопали сучасні дослідники. Зрештою в самій «Повісті...» ми можемо прочитати, що і першу згадку про Русь наш літописець знайшов...

Імператор Костянтин VII Порфірогенет приймає княгиню Ольгу в Константинополі. Радзивіллівський літопис. XV ст.

в «літописанні грецькому». Це зізнання, яке вражає наївною відвертістю, але водночас дозволяє зрозуміти саму механіку створення найдавніших руських хронік. Як не прикро, можливо, це буде визнати, але вся літописна хронологія перших сторіч існування Русі є запозиченою! Запозиченою саме з візантійських джерел: у «Бертинських анналах», скажімо, Русь була згадана ще під 839 роком, але літописець «Повісті...», вочевидь, був з ними незнайомий.

Проблема ще й в тому, що й у візантійських джерелах дат з історії Русі небагато. Між появою «невідомих до того варварів» під мурами Константинополя у 860 році та згадкою Києва (між іншим, першою в іноземних джерелах взагалі) імператором Костянтином VII Порфірогенетом в нотатках «Про управління імперією», написаних не раніше 948 року, їх взагалі немає!

Можна, звісно, припустити, що існували візантійські рукописи чи документи, які не збереглися до нашого часу, але були відомі руському літописцю — ті ж копії договорів, про які він згадує доволі докладно, а тому вочевидь мав їхні тексти перед собою (у договорі 944 року, між іншим, згаданий Київ, як місце княжіння князя

Ігоря). Але й це дає лише кілька дат на століття в кращому випадку. Тому всі інші відомі йому події автор «Повісті» «розставляє» по роках між цими датами, так би мовити, на власний розсуд, подібно до того, як наші сучасники заповнюють клітинки кросвордів, а біля багатьох років так і залишилися порожні рядки.

Насправді це означає, що більшість, якщо не всі літописні події IX сторіччя — початку X сторіччя датовані умовно, якщо не навання. Ми не можемо бути впевнені навіть в їхній послідовності, що вже казати про конкретний рік.

Саме тому ми й не можемо визначити «дату народження» Києва тим способом, який застосовують щодо багатьох інших міст, за першим згадуванням у джерелах. Адже тогочасних джерел ми просто не маємо. А якщо в створеній через кілька століть «Повісті минулих літ» Київ і справді згадано в запису за 862 рік (разом з п'ятьма-шістьма іншими поселеннями), у той час, як запис за наступний

Житній ринок у Києві. Фото кінця XIX сторіччя

863 рік не містить жодних повідомлень, називати це «датованою згадкою» теж не варто. Принаймні підстав для цього не більше, аніж визнати «найдавнішою згадкою» 430 рік, названий Стрийковським. Його «Хроніка» за жанром нічим від «Повісті» не відрізняється.

Щодо археології, то ми маємо лише одну відносно точну дату. Це 887 рік — вік колоди, використаної при будівництві зрубу, залишки якого були знайдені під час розкопок біля київського Житнього ринку. Вік був визначений дендрохронологічним методом — і це дозволяє припустити, що поселення на цьому місці Києва на той час вже існувало, хоча цілком могло бути засноване і раніше.

Чи означає це, що Києву варто переглянути офіційну дату свого заснування, відкинувши радянську за своїм походженням версію. І якою, в такому разі, має бути нова дата — 430, 862, 882, 887, 944, 948 чи може якийсь інше рік?

Київ у X столітті. Реконструкція. Київський археологічний музей, диорама «Київ. Місто Володимира». Автор С. М. Половко. Суспільне надбання

Щоб відповісти на це питання, треба зрозуміти, а для чого взагалі варто визначати конкретну дату?

Для чого це було потрібно колись — більш-менш зрозуміло. За часів «Повісті минулих літ», скажімо, — довести першість київського престолу (або «столу», якщо вже казати мовою самого літопису). Недарма і сама «Повість...», якщо цитувати за Лаврентіївським списком, починається з запитання «звідки пішла Руська земля і хто в Києві почав спершу княжити?». От тільки «Повість...» при цьому так і не називає дати заснування, та й в питанні про першого князя «розривається» між Києм, Аскольдом і Олегом.

Коли постала російська держава, її володарі прагнули обґрунтувати свої претензії на Київ та київську спадщину. А їхні опоненти — довести, що ці претензії безпідставні. Потім додалося бажання мак-

Андрій Боголюбський краде Вишгородську ікону, прагнучи утвердити першість свого князівства. Мініатюра XVI ст.

симально поглибити власну історію і довести, що держава на берегах Дніпра виникла без жодного втручання ззовні.

За радянських часів обидва ці мотиви нікуди не поділися, але в історії з київським ювілеєм була ще одна складова, окрім прагнення керівництва української компартії самоствердитися, — під нього ще й можна було «вибити» з Москви фінансові ресурси, дефіцит яких був насправді рушійною силою тодішньої системи.

Проте для розуміння української історії питання точної дати заснування Києва насправді завжди було і залишається другорядним. Бо його значення для українців

визначається зовсім не цим. Коли б не виник Київ, він завжди був не просто центром, а серцем нашої країни. І тоді, коли за нього боролися власні князі, і коли на нього зазіхали зовнішні вороги. Навіть у руїнах, залишених Батиєм і Менглі Гераєм. Гетьмани мали власні резиденції, що мандрували українськими землями, але Київ залишався Києвом. Більшовики, звісно, могли оголосити столицею УРСР Харків, нацисти могли розмістити свою адміністрацію у Рівному, але де більшовики з нацистами зараз?

Капітолійська вовчиця, символ заснування Рима. Бронза. V століття до н. е. Автор невідомий

Насправді Києву не потрібні ані «паспорти», ані «свідоцтва про народження». Це *urbs aeterna* — «вічне місто», подібно до Риму чи Афін. І став ним задовго до того, як Бальзак здогадався його так назвати...

Звісно, Рим теж має офіційну дату заснування — 21 квітня 753 року до нашої ери. Не завжди це неділя, між іншим. Але й римляни, й італійці, і весь світ розуміють, що ця дата умовна. Бо свого часу історію так і починали — «від заснування Риму». Як в наших краях роки рахували «від створення світу» — і ніхто не намагається на цій підставі визнати час цього створення.

Час і киянам визнати, що будь-яка дата виникнення нашого міста так само буде умовною. І насправді немає сенсу сперечатися з цього «вічного» питання, на яке, цілком можливо, так ніколи не отримаємо точної відповіді, якщо ми думаємо про сучасне і майбутнє.